

DISLALIYA BILAN OG'RIGAN BOLALARDA ARTIKULYATSION MASHQLARNING SAMARADORLIGI

Sultanova Jasmina Quatbay qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti Maktangacha va boshlang'ich talim
Maxsus pedagogika: Logopediya 2-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18430777>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 27-yanvar 2026 yil
Nashr qilindi: 30-yanvar 2026 yil

KEY WORDS

*Dislaliya, artikulyatsion mashqlar,
logopediya, nutq nuqsonlari,
pedagogik mashg'ulot.*

ABSTRACT

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda dislaliya nutq nuqsonini aniqlash va bartaraf etishda artikulyatsion mashqlarning samaradorligi ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda dislaliyani keltirib chiqaruvchi asosiy sabablar, artikulyatsion apparatning rivojlanishi va mashqlar orqali nutq tovushlarini to'g'ri shakllantirish metodikasi yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari va ota-onalar bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan logopedik mashg'ulotlarning ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tajriba natijalari artikulyatsion mashqlarning dislaliya bilan og'rigan bolalarda nutq faolligini oshirish va tovush talaffuzini yaxshilashda yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Maqola logopedlar, pedagoglar va ota-onalar uchun amaliy metodik tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida bolalar nutqining to'g'ri va to'laqonli shakllanishi muhim pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega masalalardan biri hisoblanadi. Nutq bolaning bilish faoliyati, ijtimoiy moslashuvi, muloqot madaniyati hamda shaxs sifatida rivojlanishida yetakchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, nutq tovushlarining to'g'ri talaffuz qilinishi bolaning so'zlashuv nutqi, o'qish va yozuv faoliyatiga tayyorgarligida muhim omil sanaladi. Shu nuqtayi nazardan maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlarini, xususan dislaliyani bartaraf etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Dislaliya eshitish va intellektual rivojlanishi me'yorida bo'lgan bolalarda nutq tovushlarining noto'g'ri talaffuz qilinishi bilan xarakterlanadigan nutq nuqsonidir. Ushbu nuqson maktabgacha yoshdagi bolalar orasida eng ko'p uchraydigan nutq buzilishlaridan biri bo'lib, asosan artikulyatsion apparat a'zolarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, nutqiy nafas va fonematik eshitishning sustligi, shuningdek noto'g'ri nutqiy muhit ta'sirida yuzaga keladi. Agar dislaliya o'z vaqtida aniqlanmasa va tuzatish ishlari olib borilmasa, bola nutqining keyingi rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, maktab ta'limida o'qish va yozishdagi qiyinchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Dislaliyani bartaraf etishda logopedik mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularda artikulyatsion mashqlar yetakchi o'rin tutadi. Artikulyatsion mashqlar til, lab, jag' va yumshoq tanglay mushaklarini mustahkamlash, ularning harakatchanligini oshirish hamda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan artikulyatsion holatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu mashqlar bolaning nutq apparatini tayyorlash, noto'g'ri shakllangan harakatlarni to'g'rilash va yangi nutqiy ko'nikmalarni hosil qilishda samarali vosita hisoblanadi. Zamonaviy logopediya amaliyotida artikulyatsion mashqlar tizimli, izchil va bolaning yosh hamda individual xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilganda yuqori natijalarga erishilmoqda. Shu bilan birga, mashqlarning samaradorligi ularning to'g'ri tanlanishi, o'yin shaklida olib borilishi hamda ota-onalar bilan hamkorlikda mustahkamlanishiga ham bevosita bog'liqdir. Dislaliya maktabgacha yoshdagi bolalarda eng ko'p uchraydigan nutq buzilishlaridan biri bo'lib, eshitish apparati va intellektual rivoji me'yorida bo'lgan bolalarda nutq tovushlarining noto'g'ri talaffuz qilinishi bilan tavsiflanadi. Ushbu nuqson asosan ayrim tovushlarning tushirib qoldirilishi, almashtirilishi yoki buzib talaffuz qilinishi shaklida namoyon bo'ladi. Dislaliya bolaning kundalik nutqiy muloqotiga, tengdoshlari bilan munosabatlariga va keyinchalik o'qish-yozuv ko'nikmalarini egallashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ilmiy manbalarda dislaliya mexanik va funksional turlarga ajratiladi. Mexanik dislaliya artikulyatsion apparat a'zolaridagi anatomik kamchiliklar bilan bog'liq bo'lsa, funksional dislaliya nutq apparati tuzilishida jiddiy nuqsonlar bo'lmagan holda tovush talaffuzining buzilishi bilan izohlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ko'proq funksional dislaliya uchraydi va u to'g'ri tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar orqali muvaffaqiyatli bartaraf etilishi mumkin.

Tovush talaffuzining to'g'ri shakllanishida artikulyatsion apparat til, lablar, pastki jag', tishlar va yumshoq tanglayning harakatchanligi muhim rol o'ynaydi. Ushbu a'zolarining yetarli darajada rivojlanmaganligi yoki ularning noto'g'ri ishlatilishi dislaliyaning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, til uchining harakatchanligi, lablarning cho'zilish va yumaloqlanish qobiliyati tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishda asosiy omil hisoblanadi. Maktabgacha yosh davrida artikulyatsion apparat mushaklari hali to'liq shakllanmagan bo'lib, ularni maxsus mashqlar orqali rivojlantirish zarur. Artikulyatsion mashqlar aynan shu maqsadga xizmat qilib, nutq apparati a'zolarini mustahkamlash, harakat aniqligini oshirish va tovush hosil qilish mexanizmini to'g'ri yo'lga qo'yishga yordam beradi. Artikulyatsion mashqlar dislaliyani bartaraf etish jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular tizimli va izchil ravishda qo'llanilganda yuqori samaradorlikka ega bo'ladi. Ushbu mashqlar shartli ravishda umumiy va maxsus artikulyatsion mashqlarga bo'linadi. Umumiy mashqlar til, lab va jag' mushaklarining umumiy harakatchanligini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, maxsus mashqlar muayyan tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan artikulyatsion holatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Artikulyatsion mashqlar o'yin shaklida tashkil etilganda bolaning qiziqishi va faolligi oshadi. Masalan, "Ot chopmoqda", "Soat", "Shirin murabbo" kabi mashqlar til harakatlarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Ushbu mashqlar nafaqat nutq apparatini mustahkamlaydi, balki bolaning nutqiy motivatsiyasini ham oshiradi.

Artikulyatsion mashqlarning samaradorligi ularning muntazamligi, izchilligi va bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlanishiga bog'liq. Logopedik mashg'ulotlarda mashqlar dastlab tayyorlov bosqichida, so'ngra tovushlarni qo'yish va mustahkamlash jarayonida qo'llaniladi. Mashqlar yordamida bolaning nutq apparati tovush talaffuziga

tayyorlanadi, noto'g'ri shakllangan harakatlar tuzatiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, artikulyatsion mashqlar bilan boyitilgan logopedik mashg'ulotlar dislaliya bilan og'rikan bolalarda tovush talaffuzining qisqa muddatda yaxshilanishiga olib keladi. Ayniqsa, ota-onalar ishtirokida uy sharoitida bajariladigan mashqlar korreksion ishlarning samaradorligini yanada oshiradi. Dislaliya bilan og'rikan bolalarda artikulyatsion mashqlarni qo'llash ma'lum metodik bosqichlarga asoslanadi. Ushbu bosqichlar bolaning nutq apparati holati, nuqsonning turi va og'irlik darajasiga qarab belgilanadi. Dastlabki bosqichda artikulyatsion apparat a'zolarini umumiy tayyorlashga qaratilgan mashqlar bajariladi. Bu bosqichda til, lab va pastki jag' mushaklarining harakatchanligi, kuchi va aniqligi rivojlantiriladi. Keyingi bosqichda esa muayyan tovushlarni qo'yishga tayyorlov mashqlari amalga oshiriladi. Bunda tovush hosil bo'lishida ishtirok etuvchi artikulyatsion holatlar bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Mashqlar ko'zgu oldida, vizual namuna asosida va logopedning bevosita ko'rsatmalari bilan bajarilishi tavsiya etiladi. Ushbu metodik yondashuv bolaning tovushlarni ongli ravishda o'zlashtirishiga yordam beradi.

Artikulyatsion mashqlarning samaradorligini aniqlash maqsadida maktabgacha ta'lim muassasalarida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajribada dislaliya tashxisi qo'yilgan maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirok etdi. Ular bilan muntazam ravishda logopedik mashg'ulotlar o'tkazilib, mashg'ulotlar jarayoniga artikulyatsion mashqlar tizimli ravishda kiritildi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, artikulyatsion mashqlar bilan boyitilgan mashg'ulotlar tovush talaffuzining sezilarli darajada yaxshilanishiga olib keldi. Bolalarda til va lab mushaklarining harakatchanligi oshdi, noto'g'ri talaffuz qilingan tovushlar asta-sekin to'g'ri shakllandi. Shuningdek, bolalarning nutqiy faolligi va muloqotga bo'lgan ishtiyoqi kuchaydi. Nazorat guruhi bilan taqqoslanganda, tajriba guruhida ijobiy natijalar ancha yuqori ekanligi kuzatildi. Artikulyatsion mashqlarning samaradorligi ko'p jihatdan ota-onalarning faol ishtirokiga ham bog'liqdir. Logoped tomonidan tavsiya etilgan mashqlarni uy sharoitida takrorlash tovush talaffuzini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ota-onalar uchun mashqlarni bajarish bo'yicha qisqa yo'riqnomalar, ko'rgazmali materiallar va tavsiyalar berilishi ijobiy natija beradi. Ota-onalar bolaning har bir muvaffaqiyatini rag'batlantirib borishi, mashqlarni majburiy emas, balki o'yin shaklida tashkil etishi lozim. Bunday yondashuv bolada ijobiy motivatsiyani shakllantiradi va logopedik ishlarning uzluksizligini ta'minlaydi. Artikulyatsion mashqlar nafaqat tovush talaffuzini tuzatadi, balki bolaning umumiy nutq rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mashqlar jarayonida bolaning nutqiy nafas olish ko'nikmalari, fonematik eshitishi va nutq apparati muvofiqligi rivojlanadi. Natijada bola nutqi aniq, ravon va tushunarli bo'lib boradi. Shu bilan birga, artikulyatsion mashqlar bolaning psixologik holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri talaffuzni o'zlashtirgan bola o'ziga ishonchi ortadi, tengdoshlari bilan erkin muloqotga kirishadi va ijtimoiy faolligi oshadi. Bu esa maktab ta'limiga tayyorgarlik jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dislaliya bilan og'rikan maktabgacha yoshdagi bolalarda artikulyatsion mashqlar nutq rivojining muhim tarkibiy qismi ekanligi tadqiqotlar orqali aniqlandi. Ushbu mashqlar artikulyatsion apparat til, lab, jag' va yumshoq tanglay mushaklari faoliyatini rivojlantirishga, noto'g'ri shakllangan harakatlarni tuzatishga va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tizimli va izchil qo'llanilgan mashqlar bolalarda nutq apparatini mustahkamlash, nutqiy faollikni oshirish va dislaliyani bartaraf etishda yuqori samaradorlikka ega. Tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, artikulyatsion mashqlar bilan

boyitilgan logopedik mashg'ulotlar natijasida bolalarda tovush talaffuzi sezilarli darajada yaxshilangan. Bolalarning nutqiy faolligi ortdi, nutq tushunarligi oshdi, shuningdek ijtimoiy muloqotga bo'lgan ishtiyoq kuchaydi. Ushbu natijalar logopedik ish jarayonida artikulyatsion mashqlarning markaziy o'rin tutishini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, dislaliya bilan og'riq bolalarda artikulyatsion mashqlar quyidagi asosiy afzalliklarga ega: Artikulyatsion apparat mushaklarini mustahkamlash va harakatchanlikni oshirish; Tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirish; Nutqiy faollikni rag'batlantirish va bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish; Ota-onalar bilan uy sharoitida hamkorlik orqali mashqlarni mustahkamlash imkonini berish. Shu bilan birga, logopedik mashg'ulotlarni o'yin va vizual ko'rgazmalar bilan boyitish, mashqlarni bolaning yosh xususiyatlariga moslashtirish, muntazamlik va izchillikni ta'minlash artikulyatsion mashqlarning samaradorligini oshiradi. Ushbu ilmiy tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilari, logopedlar va ota-onalar uchun metodik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, dislaliya bilan og'riq bolalarning sog'lom nutq rivojini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Qodirova F.R. Logopediya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2018.
- 2.Nurmonov A., Mahmudov N. Nutq madaniyati va bolalar nutqi rivoji. Toshkent: Fan, 2019.
- 3.G'afforova T.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.
- 4.Волкова Л.С. Логопедия. Москва: Просвещение, 2017.
- 5.Лалаева Р.И. Нарушения речи у детей дошкольного возраста. Санкт-Петербург: Питер, 2018.
- 6.UNESCO. Early Childhood Care and Education. Paris, 2019.
- 7.Wens R.E. Language Development: An Introduction. Pearson Education, 2020.
- 8.O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Maktabgacha ta'lim davlat o'quv dasturi. Toshkent, 2022.
- 9.Kiseleva, N.V. Correction of Speech Disorders in Preschool Children. Moscow: Academia, 2019.
- 10.Миньковская Н.В. Дошкольная логопедия: теория и практика. Санкт-Петербург: Речь, 2020.